
Els fonaments de la política: violència i poder

PID_00245821

Josep Fontana

Temps mínim de dedicació recomanat: 2 hores

Índex

Introducció.....	5
1. L'origen de la guerra.....	7
2. La guerra dels cavallers.....	8
3. La “revolució militar”	9
4. Les guerres nacionals i mundials.....	12
5. Els comptes de la guerra.....	14
6. La criminalització de la societat.....	16
7. El sistema penal de l'Antic Règim.....	19
8. La pena de mort.....	21
9. “Classes perilloses” i policia.....	23
10. Les noves formes de la repressió.....	25

Introducció

En parlar de l'estat, Lucien Febvre el qualificava com “una màquina forjada en vista dels resultats que obté en part per la força, i que imposa en tot cas per la força: força material, força policíaca, força armada, gendarmes, policies, militars, jutges”. Entre les característiques de “l'estat modern” s'ha assenyalat sempre com a fonamental la de ser detentor del monopoli de la violència, tant cap a fora, en la defensa contra els enemics exteriors amb la guerra, com cap a dins, actuant contra els enemics de l'ordre social establert amb la policia i la justícia. En aquest últim terreny l'acció de l'estat combina la defensa dels súbdits contra la delinqüència (mediatitzada pel fet que és a l'estat a qui correspon en última instància definir què s'ha de considerar delinqüència), amb la protecció dels grups dominants de la societat contra la “subversió” a la qual es podrien sentir temptats els dominats, perquè, com va dir Maquiavel, “el poble no vol ser manat ni oprimat pels grans i els grans volen manar i oprimir el poble”. Sense conèixer la forma en què s'exerceix aquesta violència no poden entendre els fonaments mateixos de l'actuació del poder polític.

1. L'origen de la guerra

Un vell tòpic sostenia que la vida de l'home primitiu havia estat pacífica i feliç, i que la guerra només havia aparegut amb l'apropiació de la terra i la formació dels estats. Els antropòlegs ens ofereixen avui, per contra, una imatge de les societats primitives que desmenteix el mite del "salvatge pacífic" i revalorava la vella versió de l'home en guerra constant contra l'home que ens havia donat Hobbes.

Comparant els testimonis prehistòrics amb les observacions fetes pels antropòlegs, podem veure que el primitiu vivia enmig d'una violència constant. La guerra era molt freqüent abans de la civilització perquè, en un món violent, la pau implicava per a un grup humà més riscos que l'enfrontament, que permetia assegurar els propis recursos i feia possible guanyar-ne més. En aquests conflictes participava una proporció molt gran de la població i les seves taxes de mortalitat havien de ser més elevades que les de la guerra actual, perquè el combat era més freqüent i la conducta dels combatents més despiedada.

L'aparició dels estats antics, amb els seus abundants recursos agrícoles, va permetre reunir exèrcits més nombrosos i millor organitzats, que van poder acabar convertint-se en permanents. Tot i que la domesticació del cavall va significar un avenç essencial, ja que donava al genet un gran avantatge de mobilitat sobre el combatent a peu, la guerra dels imperis de l'antiguitat seria protagonitzada sobretot per masses d'infanteria molt coordinades (amb la falange, portada a la perfecció pels macedonis, o amb la legió romana, dividida en grups més petits i més mòbils), en combinació amb càrregues de cavalleria. S'ha dit que l'art de la guerra va arribar a un punt màxim a Roma, per decaure després, del segle IV al XVIII de la nostra era, i que no va tornar a recuperar la mateixa eficàcia tècnica –la mateixa capacitat de matar– fins a l'època napoleònica.

2. La guerra dels cavallers

La superioritat en el combat dels genets sobre els homes que lluitaven a peu va arribar a ser decisiva a l'edat mitjana, en què els exèrcits eren molt menors que els dels imperis antics, i això va fer que es concedís al cavaller un tracte de privilegi i que se li proporcionessin terres perquè es mantingués ell i mantingués els seus cavalls, un fet que anava a servir de base per a una reestructuració de la societat. El poder social de la cavalleria naixia de la seva capacitat militar, estretament unida a les tècniques de l'armament i del combat. L'ús progressiu d'arquers a la guerra –l'Església va intentar prohibir, en els concilis de 1139 i 1215, que els arcs s'utilitzessin contra els cristians, però no ho va aconseguir–, va obligar els cavallers a reforçar cada vegada més les seves defenses (passant de la malla a l'armadura, molt més pesada, entre 1250 i 1350) i a disposar de cavalls més forts, criats especialment per a la guerra, que eren capaços d'actuar en el camp de batalla amb una pesada càrrega, ja que sovint les cavalcadures portaven també proteccions metàl·liques. L'altre element fonamental d'aquesta etapa de la guerra serien els castells, que van cobrir Europa entre els segles X i XIII, i es van convertir en la màxima expressió del feudalisme, amb la seva doble funció de defensa de la terra i d'instrument d'espoliació dels seus habitants, que els convertia, pel que fa a l'ús de la violència, en una mena de prefiguració de l'estat modern.

La proliferació dels castells –cap l'any 1100 n'hi havia cinc-cents només a Anglaterra–, que va convertir la guerra en “un u per cent de batalles i un noranta-nou per cent de setges”, va restar importància als cavallers (la va passar del guerrer armat al propietari del castell), i les armes de foc individuals els va fer pràcticament inútils. Però va ser precisament quan començava la seva decadència militar, quan l'estament dels cavallers, és a dir la noblesa, va reforçar la seva legitimació creant el mite de la cavalleria –els llibres de cavalleries són, sobretot, d'aquests moments de decadència–, amb la seva barreja de valors nobiliaris i eclesiàstics que les classes privilegiades van conservar perquè els donaven els arguments ideals per justificar que una minoria “superior” s'imposés a les masses.

La cavalleria es va seguir utilitzant com a arma de combat en la guerra, sostinguda per l'artilleria en la realització de la “càrrega”, fins que la Primera Guerra Mundial, amb els filats i les metralladores, la va fer totalment inútil (excepte per al transport).

El cost de ser cavaller

Entre el cost d'aquests cavalls criats especialment per a la batalla –un cavaller en tenia normalment altres per a la vida corrent– i el de les armes de ferro, el genet armat, element decisiu de la guerra medieval, resultava tan escàs com car.

El culte a la cavalleria

No és estrany, per tant, que els nazis recuperessin el culte de la cavalleria: Hitler, que se sentia fascinat per Parsifal, es va fer pintar com un cavaller medieval i va enviar Otto Rahn a cercar el graal a les fortaleses dels càtars. Per la seva banda, Himmler s'envoltava de parafernàlia cavalleresca. La mitologia feudal continua sent un element dominat de la ideologia dels grups neonazis actuals.

3. La “revolució militar”

Entre 1500 i la Revolució Francesa hi ha hagut a Europa una etapa caracteritzada pel que s’ha denominat la “revolució militar”, que té una estreta relació, com abans hem dit, amb el reforçament, primer, i amb la crisi, després, de l’estat absolutista i amb el sorgiment de la hisenda moderna.

Els segles XVI i XVII han estat els més agitats de la història europea. Hi havia una nova guerra cada tres anys i molt poc temps de pau. L’anomenada “revolució militar” ha estat una conseqüència del perfeccionament de l’artilleria, que va canviar per complet les condicions en què es combatia. Els canons eren primer de bronze, un material de cost molt elevat, i per tant escassos (per aquest motiu es tendia a convertir-los en autèntiques obres d’art). Però es va aconseguir fer canons de ferro colat que, si bé explotaven de vegades i mataven els soldats que hi havia al seu voltant, eren molt més barats, de manera que se’n podien construir molts més amb els mateixos recursos. Al cap i a la fi, el que podia decidir la sort d’una batalla era el fet de disposar d’una potència de foc més gran que la de l’enemic, mentre que unes quantes vides més o menys canviaven poc les coses. D’altra banda, l’augment del nombre de canons i la seva eficàcia creixent va obligar a construir fortificacions d’un estil nou, molt més grans i més costoses (la guerra de Granada, a finals del segle XV, havia demostrat ja que les velles muralles medievals no podien resistir la força de l’artilleria).

Els exèrcits es van anar fent cada vegada més grans. Si recordem les batalles del final de l’edat mitjana, amb xifres molt modestes de combatents i amb molt poques baixes, comprendrem el que significava que Carles V pogués mobilitzar un exèrcit de 150.000 homes, el més gran que fins llavors havia vist el món. I això només era un inici, perquè la freqüència i l’agreujament dels conflictes europeus va fer que al final del segle XVII França tingués un exèrcit de 400.000 homes i que a principis del segle XIX el de Napoleó arribés als 600.000 (a l’octubre de 1813, en l’anomenada “batalla de les nacions”, a Leipzig, van participar 560.000 combatents) (figura 1). Els costos de la lluita havien augmentat encara més que els efectius militars, ja que la despesa per home en peu de combat es va triplicar en aquests anys, i la guerra, en adquirir una dimensió universal (la dels Set Anys –1756-1763– es va desenvolupar en tres continents), la qual cosa va anar donant cada vegada més importància a la lluita al mar, que resultava encara més costosa que la terrestre.

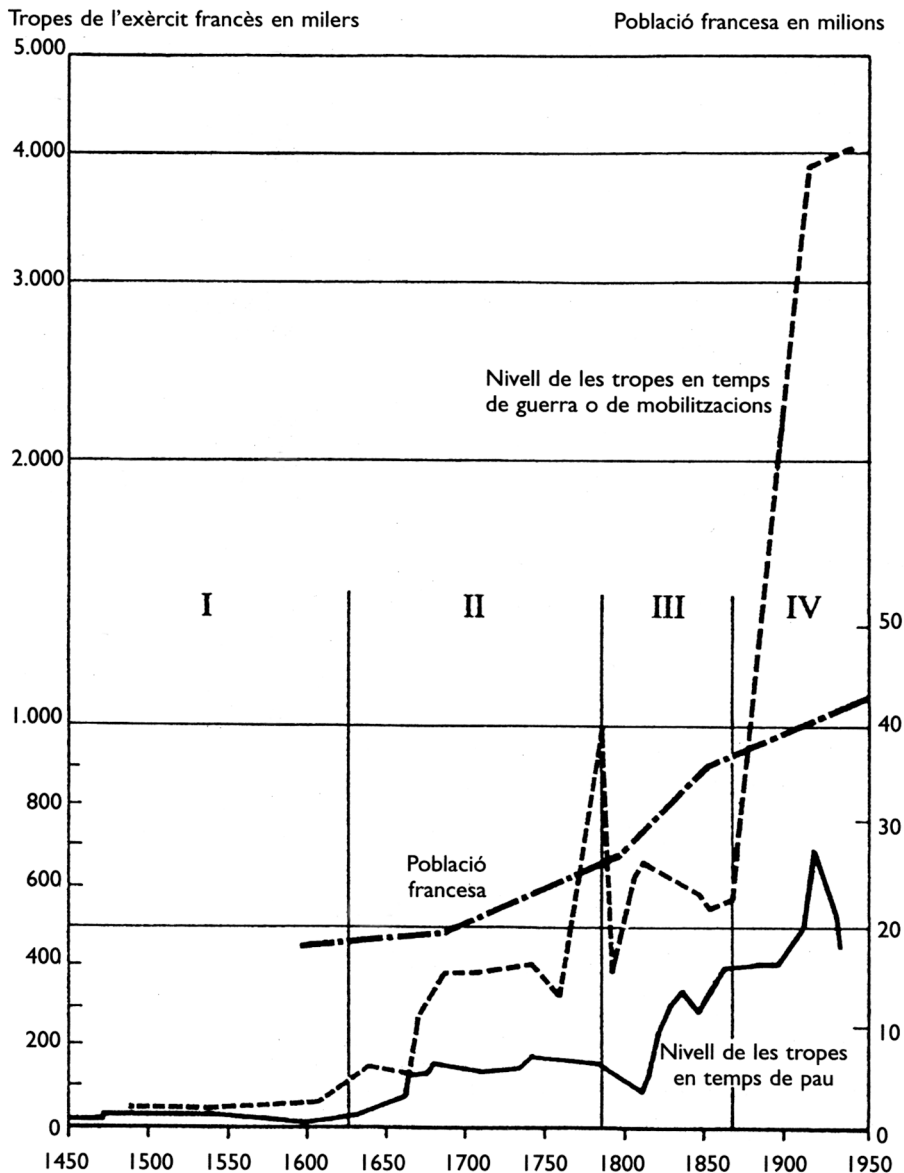

Figura 1. El creixement de l'exèrcit francès, en temps de pau i de guerra, entre 1445 i 1945.

Els homes que feien la guerra eren majoritàriament "soldats", és a dir professionals a sou: vivien sobre el terreny robant i destruint, i deixaven darrere seu un rastre de fam i pesta que explica que fossin odiats pels camperols (és a dir per la majoria dels homes), que no distingien entre soldats amics i enemics, perquè uns i altres actuaven de forma semblant pel que fa a ells. No és estrany que els artistes d'aquests segles de ferro hagin representat amb freqüència la cavalcada conjunta dels quatre genets de l'Apocalipsi: mort, fam, guerra i pesta (figura 2).

Els soldats suïssos

Entre els professionals més nombrosos i més valorats figuraven els suïssos. Tots els exèrcits europeus els contractaven com a mercenaris, perquè eren hàbils en l'art de la guerra i fidels a qui els pagava. En l'exèrcit espanyol n'hi havia molts (van ser, per exemple, els protagonistes principals de la batalla del Bruc) i segueix havent-n'hi avui a la guàrdia del Vaticà.

Figura 2. Els quatre genets de l'Apocalipsi.

Dedicats a guerres constants entre ells, els europeus van desenvolupar en aquests segles la tecnologia de les armes i del combat molt per sobre de la resta del món, i van transformar especialment la guerra naval amb els canons, que donaven una gran potència destructora a les seves naus. Serà precisament això el que expliqui que acabin imposant-se militarment i que aconseguixin el domini del món extra-europeu.

En la mesura que resultava cada vegada més cara, la guerra s'anava convertint en un problema de diners. Els diners són el nervi de la guerra, diu una frase que es va repetint almenys des de l'època de l'Imperi Romà (i que cada època torna a inventar). Al segle XVII se li va afegir un matís: la guerra la guanya qui té l'última moneda per gastar-hi. La despesa militar arribaria a ser la major part de la despesa pública, i això va obligar a crear una estructura d'hisenda que va fer possible l'aparició de l'"estat fiscal", l'eficàcia del qual depenia, d'altra banda, d'aconseguir que la recaptació no impedís el creixement econòmic. La capacitat militar, ha dit Jeremy Black, es basava en una combinació financera-militar, en la intersecció del capitalisme i l'estat.

4. Les guerres nacionals i mundials

La Revolució Francesa va fer aparèixer a la vegada un dels primers estats-nació i el primer dels exèrcits nacionals. Els soldats, que ara no lluitaven en les guerres del rei sinó en les de la pàtria, no eren professionals, sinó que procedien o del voluntariat o, majoritàriament, del reclutament per lleva o quinta (que significa literalment el sorteig d'un de cada cinc). Era "la nació en armes", integrada, com diu la *Marsellesa*, pels "fills de la pàtria", que nodrien aquests grans exèrcits de centenars de milers d'homes dels nous temps.

Napoleó va saber utilitzar aquestes grans masses amb un nou i més agressiu sentit de la mobilitat –els seus soldats deien que els obligava a fer la guerra amb les cames més que amb les baionetes– i va obtenir victòries per tot Europa, a costa de grans pèrdues de vides humanes (les seves guerres van matar un de cada cinc dels francesos nascuts entre 1790 i 1795), fins que va ser derrotat per enemics que havien après a aplicar els seus mateixos mètodes.

Aquesta guerra de masses presentava greus problemes de transport i d'equipament, que es van resoldre amb el ferrocarril, d'una banda, i amb el desenvolupament d'una indústria capaç de produir les grans quantitats d'armes i municions necessàries, per una altra. Els que primer van aprendre a fer servir el ferrocarril a la guerra van ser els prussians, que el van adaptar a una nova forma de combat: la guerra de moviment.

El secret d'aquest sistema residia a usar el ferrocarril per aconseguir un desplaçament més ràpid de les tropes, cosa que exigia una acurada organització de tot el procés de mobilització i de transport. L'important no era quants homes podia mobilitzar un exèrcit a la llarga, sinó quants podia posar en el camp de batalla en els primers moments del conflicte, que podien resultar decisius si s'aconseguia una gran victòria. I en aquest aspecte qui tenia la millor organització de transport comptava amb un gran avantatge. Els triomfs militars prussians es van produir gràcies a la *blitzkrieg*, la guerra-llampec, que es fonamentava en la seva capacitat per posar en el camp de batalla una gran massa d'homes i d'armes abans que l'enemic hagués pogut mobilitzar tot el seu potencial. Així van guanyar la guerra a Àustria, primer, i van derrotar després a Napoleó III a Sedan, durant la guerra francoprussiana.

Després d'obtenir aquesta victòria sobre els francesos, els prussians van preparar els plans per a un futur enfrontament contra França i contra Rússia, que havia d'assegurar la seva superioritat en el continent europeu. Se sol afirmar que el Pla Schlieffen havia calculat els horaris de ferrocarril i els moviments de tropes necessaris per atacar França, a través de Bèlgica, i derrotar-la ràpidament, com havien fet quaranta anys abans a Sedan.

Aquesta vegada, però, les coses no van sortir com els generals alemanys havien previst. El conflicte, que haguessin volgut limitat, va acabar convertint-se en la Primera Guerra Mundial, i els exèrcits, després d'haver-se desplaçat amb rapidesa per ferrocarril, van quedar immobilitzats sobre el terreny en una interminable guerra de trinxeres, sense poder treure profit de la seva mobilitat. El resultat va ser una lluita sagnant i insensata de desgast, en la qual es van immolar centenars de milers de soldats en els forats de fang de Flandes o en els camps de França, sense guanyar un pam de terreny o tornant a perdre ràpidament el que s'havia guanyat amb molt d'esforç, sotmesos al càstig implacable d'una artilleria que va causar un 70 per cent de totes les morts en combat. Es lluitava amb tàctiques del passat contra armes del present: la cavalleria resultava inútil en uns camps coberts de filats (però els generals s'obstinaven a preparar la gran batalla que s'havia de decidir amb una càrrega de cavalleria), i les metralladores exterminaven a la infanteria quan intentava assaltar les posicions enemigues a la baioneta, segons manaven els reglaments.

La Segona Guerra Mundial, que també van començar els alemanys com una *blitzkrieg* –aquesta vegada amb més èxit inicial, en trobar-se amb una França mal preparada i que potser no tenia la mateixa voluntat de resistir que havia mostrat vint anys abans–, tindria com a característiques essencials la importància de l'aviació i el patiment infligit a les poblacions civils. Els dos trets més característics de la guerra serien els grans i insensats bombardejos de les rereguardes (que no tenien efecte sensible sobre la producció de guerra, però causaven moltes víctimes i terroritzaven la població civil: el de Dresden de 1945 va causar 200.000 morts) i els camps de concentració on van morir milions de jueus, comunistes, gitanos, etc. (Sense oblidar els camps de concentració aliats en què, acabada ja la guerra, van desaparèixer molts soldats alemanys de forma poc explicable). De fet la guerra va acabar amb els bombardejos de les poblacions japoneses d'Hiroshima i Nagasaki (amb un resultat total d'unes 280.000 morts).

5. Els comptes de la guerra

Estudiar històricament la guerra no és fàcil. Cal analitzar amb precaució els testimonis en un terreny en què l'exageració i la mentida són la regla. No és solament que les xifres de baixes d'una batalla acostumin a ser radicalment divergents segons els testimonis de cadascun dels bàndols implicats, sinó que en moltes ocasions resulta fins i tot difícil dir qui l'ha guanyada. La majoria de les vegades la qüestió es decideix al final: qui ha guanyat la guerra es pot dir que va guanyar les batalles.

Aquestes imprecisions i inexactituds no són cosa exclusiva d'un passat els testimonis documentals del qual resultin escassos o poc fiables. Una guerra recent, seguida per la televisió, com va ser l'anomenada "guerra del Golf", va mostrar al món una imatge d'eficàcia tecnològica que era fictícia i va amagar acuradament la importància de les baixes produïdes pel "foc amic" (és a dir, les que es deuen a les armes del mateix bàndol).

D'altra banda, les estimacions sobre els morts causats per la guerra acostumen a limitar-se a les pèrdues dels exèrcits combatents (que haurien passat de menys d'un milió en la guerra dels Trenta Anys a deu milions en la Primera Guerra Mundial), i no solen tenir en compte les defuncions posteriors al combat, ni els morts civils causats directament o indirectament per la guerra (bombardejos, massacres, fam, epidèmies). Les deficiències de la medicina expliquen l'elevada mortalitat dels ferits: fins a la Primera Guerra Mundial hi hauria hagut de dues a tres vegades més morts en els hospitals que en el camp de batalla; des de 1914 aquesta proporció va baixar molt, amb la conseqüència que augmentessin els mutilats que sobreviuen a les seves ferides. Cal afegir encara els efectes de les malalties, de les "epidèmies militars", que han estat molt importants en les guerres europees fins al segle XVIII i en les guerres colonials amb posterioritat. Pel que fa a les morts de civils, les matances han estat sempre importants en les guerres de religió, però els efectes més greus els han provocat la fam i les epidèmies que els soldats portaven.

Un dels aspectes més pertorbadors de l'evolució de la guerra ha estat precisament l'augment progressiu de la proporció de les morts de civils. Mentre a les guerres napoleòniques només un de cada tres morts era un civil, a la Primera Guerra Mundial es va equilibrar la proporció, i en la Segona van ser molt més els civils que els militars, encara que la seva mort no es degué ara, com en el passat, a la fam i la malaltia, sinó a l'extensió deliberada de la violència a la rereguarda. Les xifres més fiables de què disposem són precisament les de la Segona Guerra Mundial, en què el total de morts s'eleva a uns cinquanta mi-

Els (des)comptes

El mariscal de França duc de Villars (1653-1734) informava en una ocasió que s'havia enfrontat a 3.000 enemics en una batalla i assegurava, en el mateix escrit, que n'havia matat 4.000.

Els morts a la Segona Guerra Mundial

Encara que van intervenir en la guerra prop de trenta països, cinc d'ells van acumular el 90 per cent dels morts: l'URSS (20 milions), Xina (10 milions), Alemanya (6,5), Polònia (4,1) i Japó (2,3).

lions, amb una proporció de 22 milions de militars per 28 de civils. D'aquests 28 milions de civils, 12 van morir en camps de concentració i un milió i mig com a conseqüència dels bombardejos.

6. La criminalització de la societat

L'estat no exerceix solament la violència contra els seus enemics exteriors, sinó també contra els interiors. El fet que es reforçés el poder reial entre els segles XVI i XVIII va portar aparellat un canvi radical en els mecanismes de repressió social. Això va conduir a l'enduriment de les penes, a reforçar la persecució dels delinqüents i a convertir els càstigs, i especialment les execucions, en cerimònies públiques de glorificació del poder de l'estat, fins al punt que aquests segles han pogut ser caracteritzats com "el temps dels suplicis".

Hi va haver en aquest viratge repressiu una voluntat d'acabar amb la violència i la venjança privades. També la de transferir a l'esfera pública el càstig de les ofenses i dels delictes, per tal de reforçar la imatge benèfica del poder del sobirà i ajudar a crear un sentiment de col·lectivitat entre els que presenciaven uns actes de càstig que es justificaven com a necessaris per a la defensa de la societat, per tal que els espectadors es convertissin en participants.

Però hi havia també, encara que no es confessés públicament, una actitud nova de temor davant d'unes capes subalternes que començaven a mostrar-se menys dòcils que en el passat. Mentre els reis medievals es dedicaven a controlar les malifetes dels rics i els poderosos, els monarques dels segles XVI i XVII es preocupaven sobretot de consolidar l'ordre social contra les protestes i revoltes dels de baix. Les classes dominants estaven obsessionades per la por al poble comú.

La intenció "social" d'aquest enduriment de les regulacions penals apareix amb tota claredat en la importància que es dóna a tot el que tendeix a reforçar els drets de propietat. Els càstigs per robatoris d'un volum insignificant, fruit molt sovint de la pobresa i de la fam, eren brutals, i molt més durs que els que sancionaven la violència contra les persones. A Anglaterra la presó estava destinada en bona mesura als deutors, i els falsificadors de documents, que atemptaven contra la "confiança" en què s'havia de basar la vida comercial, eren condemnats a mort. El resultat aparentment paradoxal d'aquest procés seria, en el conjunt d'Europa, la disminució gradual dels delictes violents i l'augment paral·lel dels que implicaven atacs a la propietat (figura 3).

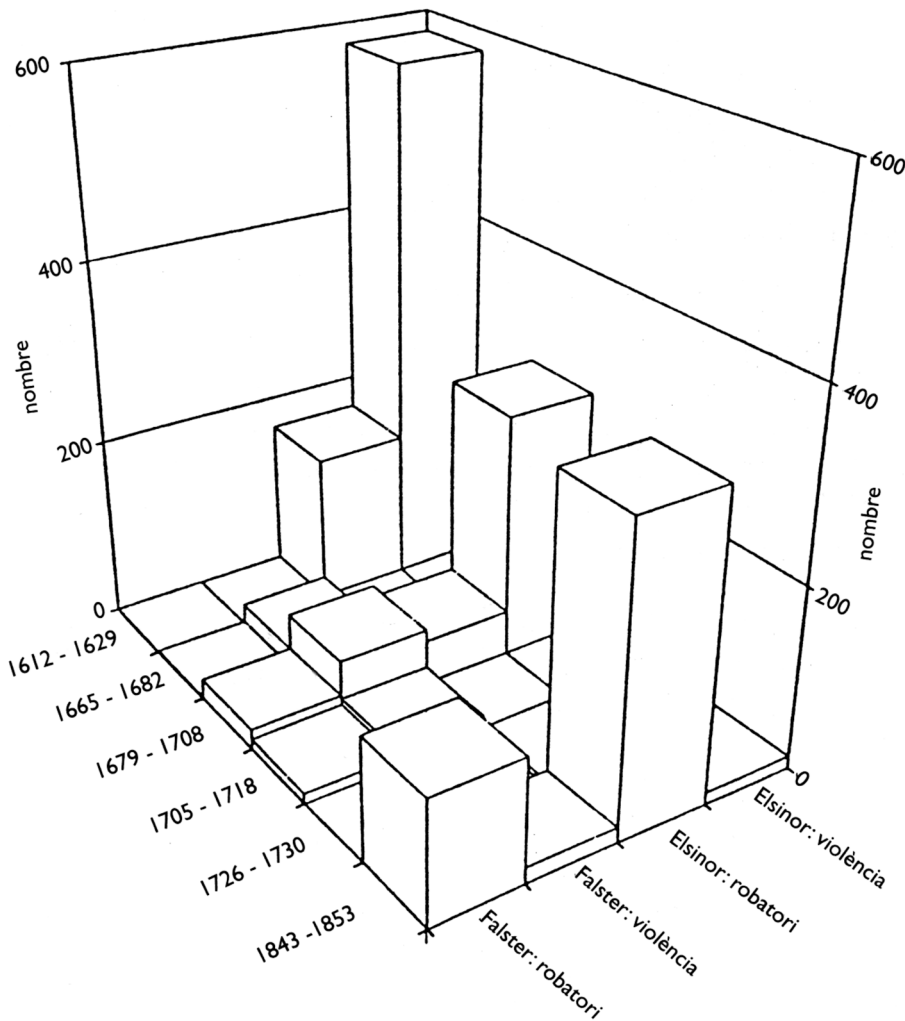

Figura 3. L'evolució dels delictes violents i dels robatoris a dos punts de Dinamarca (l'illa de Falster i la ciutat d'Elsinor) del començament del segle XVII fins a mitjan segle XIX (segons J. C. Johan i H. Stevnsborg).

Aquesta criminalització destinada a protegir la propietat és especialment evident en el camp, on l'eliminació de les velles regles de la propietat comunitària va convertir bona part dels camperols europeus en lladres. Establir què és un robatori depèn de la definició de propietat vigent en una societat, de manera que quan aquesta definició es modifica –quan alguns la modifiquen segons els seus interessos– es susciten una sèrie de problemes entre els que interpreten una apropiació com a legítima, d'acord amb les noves regles, i els que la consideren una usurpació, perquè segueixen considerant vàlides les velles.

La privatització dels prats i els boscos que abans eren d'ús comú va fer que durant prop de dos segles els robatoris de llenya i la caça furtiva, delictius d'acord amb les noves regles, fossin un dels grans problemes dels que va haver d'ocupar el sistema repressiu. A la Gran Bretanya la qüestió va començar al segle XVIII amb lleis brutals com la *black act*, que condemnava amb la mort els “delictes” de caça furtiva i de recollida de llenya als boscos. A França la lluita dels camperols per preservar els seus drets tradicionals va conduir a protestes i revoltes des de 1789 fins a 1851 (en el departament de Var la meitat dels delictes jutjats entre 1826 i 1837 eren contravencions a les lleis de boscos i de caça). A Prússia en 1836 el 75 per cent de les demandes presentades als jutjats es referien a violacions de boscos comunals privatitzats, mentre que a

Caça legal o furtiva

Cal tenir en compte que el que determinava que la caça es considerés legal o furtiva era un joc de regles molt complex. A la Gran Bretanya, per caçar una llebre, encara que fos en terrenys propis, calia demostrar que es tenien uns ingressos elevats: la caça estava reservada als grans propietaris.

la península italiana els robatoris campestres eren tan abundants al segle XIX que els propietaris s'escandalitzaven pel fet que en la seva majoria no fossin castigats i que, quan ho eren, "qui ha estat culpable del delictes no queda deshonrat davant la consciència pública".

Com deia un jutge espanyol el 1840: "Allí donde el estado anual de culpabilidad marca nuevo delito, cometido repetido número de veces, allí hay trastorno repentino del orden social". El trastorn l'havien creat les classes dominants, que havien criminalitzat les velles regles i castigaven la infracció de les noves amb una duresa extrema, en una pedagogia de violència. Per al camperol la vulneració de les noves regles no era un delictes, sinó una forma de protesta. I quan se sentia especialment agreujat, i no tenia altra forma de defensar-se contra els que tenien a les seves mans els mecanismes de la justícia, recorria al foc: l'incendi de cases, pallers o messes.

L'incendi com a protesta

En la Gran Bretanya de la primera meitat del segle XIX, en una època de conflictes i revoltes rurals, els incendis provocats eren freqüents i ho van ser a finals del mateix segle a Andalusia o a l'Alta Baviera (al tribunal de Munich es van jutjar 114 casos d'incendis provocats entre 1789 i 1900; gairebé la meitat d'ells eren obra de jornaleros i es dirigien contra els seus patrons).

7. El sistema penal de l'Antic Règim

El que acostuma a impressionar més del sistema penal europeu de l'Antic Règim és la seva aparent barbàrie: la crueltat dels càstigs públics, de la tortura legal i de les execucions convertides en una cerimònia gairebé festiva. Avui hem après que tot això tenia menys a veure amb la barbàrie –que segueix vigent en el nostre sistema repressiu amb la tortura, que s'utilitza en molts llocs en la pràctica, encara que s'hagi eliminat dels textos de les lleis– que amb el desenvolupament l'estat modern.

Una de les grans diferències que advertim en la vella legislació penal respecte de la nostra és la manca de regles que fixin quin càstig correspon a cada delicte. No hi ha proporció ni correspondència entre la falta i el càstig: els mateixos delictes reben sancions molt diverses segons siguin l'inculpat, el moment i el jutge. A l'Espanya del primer quart del segle XIX trobem no solament que una mateixa falta es pot castigar, en els mateixos dies però en llocs i amb persones diferents, amb uns mesos de presó o fins amb pena de mort, sinó que s'imposen condemnes per delictes que la pròpia sentència declara “no prou provats”.

L'avantatge d'aquest sistema era que permetia matisar i orientar l'exercici de la repressió d'acord amb els fins que es volien aconseguir en cada moment. Les duríssimes condemnes per robatoris insignificants que trobem a la Gran Bretanya dels segles XVIII i XIX responien a un propòsit d'educació social que semblava convenient en moments en què estava augmentant la població pobre a les ciutats.

Això explica també que es preferissin els càstigs públics a les penes de presó. A l'Antic Règim la presó tenia un paper secundari. O s'aplicaven càstigs corporals, que podien anar de la picota a la mort, o la societat es desfeia del delinqüent allunyant-lo mitjançant una condemna a galeres o deportació.

La pena més freqüent era, en els segles XVI i XVII, la de remar en les galeres, que es conservaria en molts llocs fins a finals del segle XVIII (la marxa dels galiots encadenats pels camins complia una funció d'exemplaritat). Quan les galeres van perdre importància, se'ls va fer treballar a les drassanes o fins i tot en les fàbriques. Però com les galeres només eren aptes per a la Mediterrània, aquesta solució no resultava adequada per als països atlàntics que van recórrer a la fórmula d'enviar a les colònies els delinqüents deportats, cedint-los com a treballadors forçats als colons que els volguessin llogar.

Cap a 1770 el tribunal més important de Londres enviava un 70 per cent dels condemnats a les colònies americanes, sense comptar els condemnats a mort que havien vist la seva execució commutada per la deportació. El problema

Condemnes desproporcionades

Alguns exemples són: David Ledham, de 12 anys, condemnat a set anys de deportació per haver robat un tros de canalada que valia 2 penics; John Eardley, de 17 anys, i James Bailey, de 20, condemnats a mort, commutada per deportació, pel robatori d'un pa.

va ser que la independència dels Estats Units va impedir seguir enviant-los a Amèrica, el que va conduir a què es colonitzés amb deportats Austràlia, en una experiència “que mai no s’havia intentat abans i no es repetiria després: un continent inexplorat es convertiria en una presó”. De 1788 a 1867 es va deportar de la Gran Bretanya unes 150.000 persones. Alguns estats alemanys, que no tenien colònies, van buscar llocs per enviar els seus deportats; en van col·locar una tanda a Sibèria en 1802, amb permís del tsar, i van enviar-ne altres al Brasil, però quan aquests països es van negar a seguir-los acceptant, van enviar un nombre considerable de condemnats violents als Estats Units, amb documents falsos que els feien aparèixer com emigrants normals a la recerca de treball.

A la Gran Bretanya les presons servien per retenir els acusats fins al judici (o mentre esperaven l’aplicació de la pena), per a la reclusió en molt pocs delictes, i, sobretot, per als deutors: en 1775 de 4.000 reclusos que hi havia a les presons, 2.500 ho eren per deutes. El creditor podia fer tancar al deutor si pagava les despeses del seu manteniment. El deutor era a la presó acompanyat per la seva família, que podia entrar i sortir d’ella, i rebia tot tipus de visites. La presó era un espai bastant obert, dins del qual es llogaven locals, de manera que hi havia tavernes, bordells, clubs de beguda i fins i tot societats musicals. No estava separada físicament del món exterior, però sí administrativament: els carcellers, que no eren funcionaris sinó explotadors d’un servei, en tenien el comandament absolut. No es sortia de la presó, ni havent estat declarat innocent, si no se’ls pagava. Eren, per altra banda, autèntiques escoles del crim, en què es podia entrar per primera vegada als 8 o 9 anys per començar a fer la carrera.

Les penes pròpiament dites començaven amb càstigs com l’exposició a la picota, reservada a faltes menors com la de fer trampes en el joc, o a delictes sexuals (en els quals, en alguns casos, com els d’abusos a nens, la multitud podia acabar matant al reu a pedrades). Per delictes més greus s’usaven les fuetades, normalment durant dues hores, fins que el cos sagnava. Però el gran càstig exemplar, la clau del sistema, era la pena de mort.

Exemples de penes

Per adonar-se de com es combinaven aquests càstigs, podem veure les penes a què va ser condemnada una banda de bandolers a la Barcelona de 1771: onze homes van ser penjats (i “van fer quatre quartos de cada un i els van posar pels camins públics de Catalunya”); altres quatre van patir la pena d’assots i se’ls va marcar amb un ferro candent, quatre van ser bandejats a Cartagena (és a dir, se’ls va enviar a treballs forçats a les drassanes), quatre van ser deterrats a Orà i tres es van veure expulsats del Principat; finalment hi va haver vuit dones “desterrades a galera”.

8. La pena de mort

La mort era un càstig que s'aplicava als que s'apartaven de la norma social i amenaçaven amb això l'ordre establert. S'executava per heretgia o per desviació sexual com una cosa natural, però també per un gran nombre d'infraccions que es referien simplement a les regles del joc social imposades per les classes dominants. La pena de mort ha estat, diu Evans, “un instrument de la política estatal, tant o més que de la política penal”. Era, per una banda, una facultat del sobirà, que servia per confirmar la seva autoritat suprema, mentre que, d'altra, es feia servir per crear cohesió social, a través de la seva doble funció de dissuadir i educar.

La dissuasió s'aconseguia a través de l'enduriment dels càstigs, orientats a reforçar els objectius socials que es volia inculcar. La *Constitutio criminalis* carolina, promulgada per l'emperador Carles V en 1532, castigava amb la mort en la foguera la blasfèmia, la bruixeria, la falsificació de moneda, l'enverinament o la sodomia, i amb penes brutals altres delictes menors (es tallaven les orelles a les dones immorals, els dits o les mans als lladres, etc.). A la Gran Bretanya del segle XVII s'aplicava la pena de mort a 50 delictes, però a finals del segle XVIII la xifra havia pujat a 225. A Espanya, Felip V va condemnar amb la mort qualsevol robatori, per insignificant que fos, que es realitzés a Madrid o en el seu entorn: es tractava de resoldre el problema de la delinqüència urbana en el territori proper a la cort (però a finals del segle XVIII es deia que “al mig del dia no poden anar les gents” pel carrer). En 1783 Carles III va pensar a aplicar una intimidació similar als gitanos, als quals s'havia decidit “abolir”, però que pel que sembla es resistien a desaparèixer. Un text legal d'aquell any diu: “Al que use el trage, gerigonza, estilo o malas costumbres de los que fueron llamados gitanos, y de quienes hasta el nombre se ha abolido, se le deben sellar en las espaldas las armas de Castilla con un hierro ardiente, y amonestarle para que haga vida civil y cristiana, imponiéndole después, en caso de reincidencia, y reconocido el sello, la pena de muerte”.

Però al costat de la dissuasió, i estretament unida a aquesta, hi havia una pretensió educativa. Aquesta justícia ferotge anava acompanyada de freqüents commutacions de la pena de mort i, en els casos en què era aplicada, es procurava convertir l'execució en un espectacle públic en què participava la multitud, a la qual es tractava de convèncer que la pena era justa fent-la prendre part en el ritual d'oracions, últimes paraules, etc. que donava tot el seu sentit a l'acte.

Tenim una excel·lent descripció d'una execució pública a Barcelona en el llibre de Raimon Casellas *Les multituds*, publicat en 1906. La gent va a veure com “fa la ganyota” el condemnat i “si té tants ronyons com diuen”; els pares porten els seus fills “perquè sàpiguen la trista fi a que porta obrar malament”, però

també hi ha qui busca simplement diversió. Es ven el romanç dels *Horrorosos crims i la sentència del Llarg* i un escolà passa demanant “per l'ànima del que van a ajusticiar”. Durant l'espera se senten rialles quan algú diu que el condemnat ha tingut un defalliment en sortir. Per fi arriba el reu, acompanyat d'un capellà que l'exhorta, enmig d'una processó de seglars, escolans, penitents amb capirotos i ciris, un Crist i els cants corresponents. El condemnat pot caure en gràcia si se'l veu desenfadat i valent; caurà malament si sembla que té por. Quan un soldat porta una carta a la punta d'una baioneta i els espectadors temen que pugui ser l'indult, hi ha un moviment col·lectiu d'indignació. Però no ho és. El condemnat s'asseu davant del garrot, se sent el cruixir dels seus ossos i mor sense dir una sola paraula. L'espectacle ha acabat i els espectadors van a passejar o a la taverna.

Tot i que la pena de mort es commutés sovint, les condemnes eren tantes que els morts van acabar també essent molts: a la Gran Bretanya es van dictar 35.000 penes de mort entre 1770 i 1830, i se'n van executar unes 7.000; més d'un centenar a l'any, moltes més que en qualsevol altre país d'Europa.

Quan el clima social va començar a canviar es va veure que l'execució pública podia resultar contraproductiu. El 27 de maig de 1789, un mes i mig abans que esclatés a França la Revolució, es va executar a Barcelona cinc homes i una dona com a responsables dels “aldarulls del pa” (un motí de protesta contra l'encariment del pa, que la gent atribuïa a manejos d'especuladors protegits pel capità general). En aquesta ocasió els ciutadans de Barcelona eren contraris a aquestes condemnes. I no solament no van anar a contemplar l'execució, sinó que “gairebé no es veia ningú pels carrers, perquè totes les cases tenien les portes tancades, i feia un gran dol amb aquella quietud que semblava dijous i divendres sant”.

9. “Classes perilloses” i policia

Una societat que temia les classes subalternes desconfiava sobretot dels pobres. A l'edat mitjana la pobresa es considerava una virtut, però des del segle XVII es va començar a veure com un perill social. En la major part dels països de l'Europa occidental es va produir el que s'ha anomenat “la gran reclusió”. A França es tancava els pobres en hospitals generals, on resaven i treballaven. A Holanda se'ls anunciava per llogar-los. A Espanya se'ls enviava forçats a remar o a treballar a la marina reial, si eren aptes (per això no calia haver comès altre delictes que el de ser pobre). A Anglaterra es va crear un sistema de lleis de pobres que encomanaven la seva assistència a la parròquia, que tenia la facultat de portar el pobre a una *workhouse* o “casa de treball”, bruta i trista, on faria tasques irracionals i inútils. El guarda de la *workhouse* els podia llogar a qui els volgués i s'embutxacava el seu sou a canvi del manteniment, de manera que només els que eren realment inútils quedaven internats. A la *workhouse* s'experimentaria el tipus de control disciplinari del treball propi de la fàbrica, que seria la seva filla directa. En 1834 la nova llei de pobres limitava l'assistència als vells i als invàlids, i determinava que qualsevol home físicament apte havia de ser obligat a treballar en la *workhouse*, on les condicions eren molt pitjors que les del treball al carrer, amb la intenció que només s'acudís allí en cas d'extrema necessitat. La trilogia de les institucions “domesticadores” de la nova societat industrial britànica la integraven la *workhouse*, la fàbrica i la presó, a les quals s'afegiria més endavant l'escola.

A França el sistema repressiu de l'Antic Règim estava integrat pels *Hôpitaux généraux*, els *Dépôts de mendicité* i les galeres. Els *Hôpitaux* tenien una funció mixta de presó, hospital i asil. En els dos més grans de París, *Bicêtre* per als homes i *La Salpêtrière* per a les dones, hi havia presos i sifilítics alhora, encara que els presos estaven en una part més vigilada. Els *Dépôts de mendicité* acollien als pobres i els tractaven malament. Una mostra de la funció social que la repressió tenia a França –i una prova de la seva acceptació social– ens la donen les *lettres de cachet*, per mitjà de les quals el rei, a petició dels familiars, tancava un home o una dona de vida irregular a la presó per tal que es corregís, sense investigació preliminar ni judici. Abans es creia que aquest era un sistema emprat exclusivament per les bones famílies, que enviaven els fills esgarriats a la Bastilla –on va anar a parar Sade, per exemple–, però s'ha vist que fins i tot els pobres ho feien servir per empresonar als parents molestos.

Mentre els francesos van començar, amb Napoleó, a organitzar una policia que s'encarregava del manteniment de l'ordre públic, els britànics van intentar conservar el vell sistema repressiu, que era més barat i semblava més res-

pectuós amb la llibertat privada. El codi sanguinari anglès, amb la seva multiplicació dels delictes que es podien castigar amb la mort, seria un últim intent d'alternativa repressiva "liberal".

Però des de mitjan segle XVIII resultava evident que l'estat britànic era incapaç de contenir els delinqüents. El contraban, estimulat per uns aranzels molt elevats, es practicava amb una flota de 120 grans embarcacions (que portaven fins a 100 homes i 24 canons) i de 200 menors, amb la col·laboració de grups d'homes armats que asseguraven el desembarcament mentre els funcionaris ho contemplaven impotents. Al segle XVIII, Londres era una ciutat sense llei on floria el crim i on la captura dels delinqüents s'encarregava a "caçadors de lladres" contractats. Tan freqüents eren els robatoris que Jonathan Wild va muntar un negoci a gran escala: assessorava els lladres, tenia bandes senceres al seu servei, arreglava l'arrest i l'execució dels que anaven per lliure i pretenien fer-li la competència, i venia els productes del robatori als mateixos robats. "Aquí els robats buscaven audiència de l'únic que els podia prometre la restitució; aquí els lladres es reunien com a treballadors en una fàbrica per rebre la paga per la feina feta". Va començar a actuar el 1715. I el 1717 es va dictar una llei que condemnava a mort els que fessin d'intermediaris entre les víctimes i els delinqüents. Però Wild va seguir fins 1725, data en què va ser condemnat per haver comès l'error de protegir un bandit.

A les ciutats hi havia refugis que permetien mantenir-se fora de l'abast de la llei: quan en 1723 es va suprimir la presó per deutes de menys de 50 lliures, milers de persones van sortir del barri de Londres on s'havien refugiat i es van veure caravanes de carros, de cavalls i de gent a peu, com l'èxode d'una tribu d'Israel.

Aviat s'advertiria quins eren els riscos d'aquesta manca de control de la població urbana: en 1780, amb motiu de les revoltes Gordon contra els catòlics, Londres va quedar durant dues setmanes en mans d'assaltants i saquejadors, fins que es va poder enviar l'exèrcit a restablir l'ordre. No és estrany que, venent els seus propis prejudicis "liberals", els britànics comencessin a crear un sistema de policia "a la francesa", semblant als que es crearien en altres països d'Europa després de 1814, primer amb finalitats de política contrarevolucionària. Però dedicats molt aviat a vigilar i combatre el que la societat burgesa definiria com les "classes perilloses", integrades sobretot pels que es consideraven marginals difícils d'integrar, d'acord amb uns estereotips que pretenien convertir el delicte en un fet biològic: criminals nats, rostres patibularis, una vestimenta peculiar i, molt especialment, aquest element sempre sospitós, per diferent, que és l'estranger.

El refugi de l'ambaixada d'Espanya

Un refugi especial era el que determinava a la ciutat de Roma la immunitat de l'ambaixada d'Espanya, que s'estenia al barri del seu voltant. Un sonet de Belli celebra la fi d'aquesta immunitat que permetia que "li puttane de Piazza de Spagna" estiguessin estiu i hivern al balcó amb un coixí "a chiamá li cojioni a la cuccagna". Ara les coses havien millorat, diu, i "es fotte per li casi a la sordina".

El diferent sempre és sospitós

A Prússia, entre 1910 i 1912, es va condemnar 10 persones per cada 100.000 de llengua alemanya; però 24 per cada 100.000 de llengua polonesa. A França, en la mateixa època, els jurats condemnaven un 7,5 per 100.000 de francesos i un 28,8 d'estrangers. L'immigrant com a tipus criminal segueix essent un estereotip de la societat europea actual.

10. Les noves formes de la repressió

En el pas de l'antic règim al nou van canviar la naturalesa del dret penal (a partir de la influència exercida per l'obra de Beccaria *Dei delitti i delle pene*, 1764) i de la presó. Es va considerar que s'havia d'establir una relació fixa i declarada entre els delictes i les penes que els castigaven, i que la reclusió havia de complir una funció educativa i correctora. La nova presó era administrada per funcionaris a sou de l'estat, estava tancada i pretenia mantenir els reclusos constantment vigilats: d'aquí els projectes de "Panopticon" o presons model radials, en què des del centre es podia vigilar tot. Per evitar la corrupció dels més joves –en 1872 trobem a la Gran Bretanya un nen de dotze anys condemnat a un mes de treballs forçats per haver robat dos conills– els presos haurien de quedar totalment aïllats. Un aïllament que es reforçava amb el silenci a què se'ls obligava, amb les separacions que impediaven que es veiessin, i amb les màscares que els obligaven a portar perquè no es reconeguessin en els escassos moments en què estaven junts. El treball forçat arribaria ara al seu extrem més inhumà amb la roda, que es feia girar amb els peus, a un ritme de cinquanta passos per minut, fins a deu hores diàries, en torns de vint minuts de treball seguits d'altres vint de repòs. A vegades la roda servia per moldre gra o per pujar aigua. Però la majoria de les vegades "molí l'aire", i es considerava que la seva mateixa inutilitat augmentava la seva naturalesa de càstig, i per la mateixa raó, la seva funció educativa. Aquestes presons educadores havien estat creades per la insistència de l'humanitarisme, però el seu resultat, en lloc de ser el de preparar els homes perquè es reintegressin a la disciplina de la fàbrica, va ser molt sovint la bogeria.

Les presons contenien ara molts més reclusos, no perquè hi hagués més delictes, sinó perquè hi havia més por i, amb aquesta, més vigilància. En 1840 més de la meitat dels presos britànics eren vagabunds, caçadors furtius, autors de petits robatoris, borratxos i pertorbadors de l'ordre: gent que no havia encaixat bé en la nova disciplina social victoriana.

La situació s'ha agreujat considerablement en l'actualitat, si prenem com a punt de comparació el cas dels Estats Units, on des de 1972 la població a les presons ha passat de 300.000 fins als dos milions tres-cents mil a que ascendien en 2010, i no pas per un augment de les taxes de criminalitat, que estan en un punt baix (de 2001 a 2010 el nombre de víctimes per crims violents va disminuir en un 34 per cent). La proporció d'empresonats és de 730 per cada 100.000 habitants (superant fins i tot a la de Xina, on la proporció és de 170), que integren una població reclusa on predominen negres i "morenos" (o sigui llatins), que ingressen condemnats més per càrrecs civils que criminals, incloent els immigrants il·legals, que no han comès altre delicte que no tenir els papers que legitimarien la seva presència en sòl nord-americà.

Il·luminar el delicte

Hi havia també efectes paradoxals del progrés. Per exemple, amb la millora de la il·luminació pública per la introducció de l'enllumenat de gas, van augmentar a les ciutats les condemnes per delictes contra la moral, no perquè fossin més, sinó perquè es veien amb més facilitat.

Les presons s'han omplert de presos condemnats com a conseqüència de les sentències mínimes obligatòries que els jutges han d'imposar en delictes relacionats amb les drogues, per lleus que siguin, i de l'ingrés dels molts pobres que no poden pagar un nombre creixent de multes, recàrrecs i altres penalitzacions econòmiques amb les que les institucions locals esperen equilibrar els seus pressupostos, i que es veuen recarregades amb despeses diverses i agreujades considerablement per la rapacitat de les companyies que s'encarreguen de proporcionar fiances.

La privatització de les presons, a la qual es dediquen empreses que cotitzen en borsa, les ha convertit en negocis en què s'explota el pres en tot el possible, com en la seva comunicació telefònica amb la família (Securus, amb seu a Dallas, és una companyia dedicada als telèfons de les presons, valorada en més de mil milions de dòlars). "Un any de presó, ha dit Joseph Stiglitz, Premi Nobel d'Economia, pot costar més que un any a la Universitat de Harvard". Un nombre aberrant d'éssers humans, afegeix, romanen sense necessitat tancats, quan podrien estar contribuint a l'economia. "Quan un de cada 28 nens nord-americans té un pare a la presó, el cicle de la pobresa i de la desigualtat d'oportunitats, amb el seu tràgic malbaratament de potencial humà, està destinat a durar per generacions".

L'empresonament en massa no és, per tant, una solució als problemes de la societat, sinó un més dels seus problemes.